

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ȘCOLILOR CONFESIONALE ROMÂNE ȘI PROBLEMATICA CELOR MIXTE DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA LUI BACH

Dumitru Suci

Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca

Istoriografia română a acordat o importanță deosebită evoluției învățământului de toate nivelele, interpretat ca factor important în netezirea drumului spre progresul general al națiunii române în epoca modernă. Condițiile vitrege determinate de situația politică și socială din marile state, imperii și regate străine, care încorsetau în frontierele lor multe teritorii cu majorități etnice române, presiunea și marginalizarea la care erau supuși românii, lipsa unei clase aristocratice și a unei burghezii puternice care să susțină material de-a lungul timpului un învățământ stabil și valoros, au determinat un decalaj, o rămânere în urmă, din punct de vedere cultural, în raport cu alte națiuni sau naționalități, precum cea maghiară, austriacă, croată, sâsească etc. Acestea au avut parte de o soartă mai bună, de o evoluție mai lină și mai sigură, posedând nobilime, aristocrații, burghezii sau pături burgheze în formare, biserici bogate de rit latin sau protestante, instituții administrative și juridice de stat locale și centrale, capabile toate să susțină un aparat de învățământ elementar, mediu și universitar valoros și competent.

În tot secolul al XIX-lea și, mai ales, în 1848-1849, s-au elaborat teorii găunoase și periculoase pentru buna înțelegere și colaborare între națiunile Imperiului austriac, conform cărora doar austro-germanii, polonezii, maghiarii, italienii ar fi fost popoare istorice și politice, înzestrate cu solide tradiții de stat și culturi majore, fiind îndreptățite ca atare să-și formeze state moderne. Conform acestor teorii, în Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan românii, sârbii, slovacii, rutenii ar fi popoare anistorice, apolitice, de țărani, lipsite de tradiții puternice de stat, fără nobilime sau clase bogate și culte și, în general, posedând culturi minore. Acordându-li-se „generos” libertate socială și juridico-cetățenească, indivizii acestor popoare, recunoscători și cuminți, erau sortiți să intre în șirul cetățenilor egal-îndreptăți ai națiunii politice sau civile maghiare, singura existentă în legi, unitară și indivizibilă ca și statul ei, iar alte popoare negermane de dincolo de Leitha trebuiau să îngroașe și ele numărul cetățenilor unei națiuni civile austriece.

Nu rareori baronii, conții, cancelarii aulici, guvernatorii, oamenii de stat unguri și austrieci le spuneau liderilor români că nu puteau obține autonomie națională, deoarece poporul lor nu posedea oameni bine pregătiți din punct de vedere cultural și profesional, o clasă intelectuală bine structurată, care să ofere instituțiilor legislative, executive, judecătorești locale sau centrale, deputați, funcționari, magistrați în număr corespunzător. Argumentele acestea urmăreau să nege românilor accesul la drepturi naționale colective, să stopeze reprezentarea lor proporțională în diete, comitate, guvernii, cancelarie, aparatul de justiție. Era și aceasta o modalitate de a respinge aplicarea programelor politice românești, dar și slave, din 1848-1849, de a zădărnici guvernarea autonomă și reprezentativă a majorităților de către ele însele prin aleșii lor și de a prelungi administrarea teritorială de stat prin minorități privilegiate și puternice de secole aparținând națiunilor cuceritoare.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cele două Biserici române ajung în 1853-1855 și 1864 la rangul de mitropolii și arhiepiscopii autonome¹, cea greco-

¹ Textul Bulei din 1853 la Victor Bojor, *Episcopii diecezei greco-catolice de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939)*, Târgu Mureș, Tip. Ardeleana, 1939, p. 44-54. Teoretic Mitropolia a fost acordată de Împărat prin rescriptul imperial din 12 decembrie 1850 și confirmată de Papă prin această Bulă, când Papa Pius al IX-lea înființează și Episcopiile de Gherla și Lugoj. Șulufiu a fost numit de monarh mitropolit și confirmat de Papă la 16 noiembrie 1854 și a fost instalat în 1855. Monarhul i-a numit pe Ioan Alexi și Alexandru Dobra, episcopi de Gherla și Lugoj, la 17 martie 1854, Papa Pius i-a întărit la 16 decembrie 1854, după care Șulufiu, în prezența cardinalului Michele Viale Prela, i-a consacrat la Blaj în 20 octombrie 1855. După consacrări, în 1856, au fost instalați Alexi și Dobra la Gherla și Lugoj. Despre toate aceste evenimente vezi și „Gazeta Transilvaniei”, XVIII, 1855, nr. 34, 30 aprilie, p. 129, când prin circularul lui Șulufiu din 21 aprilie se fac publice măsurile din 1854; despre numirile, consacrările și instalările lui Alexi și Dobra vezi Idem, XVII, 1854, nr. 24, 24 martie, p. 95; XIX, 1856, nr. 71, 9 septembrie, p. 273, nr. 72, 13 septembrie, p. 277-278, nr. 76, 27 septembrie, p. 292, nr. 77, 30 septembrie, p. 297, nr. 78, 4 octombrie, p. 301-302. Istoria și evoluția Bisericii Române Unite și a unor prelați la O. Bârlea, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, în „Perspective”, nr. 37-38, X, München, iulie-decembrie 1987; P. Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie Moderne. 1850-1866*, Roma, Universită Gregoriană Editrice, 1982; Ana Victoria Sima, *Vizitele Nunțiilor Apostolice venezi în Transilvania. 1855-1868*, vol. I-II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003; Nicolae Bocșan, Ioan Cârjă, *Biserica Română Unită la conciliu ecumenic Vatican I (1869-1870)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001; Ioan Cârjă, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007; despre Șulufiu vezi Dumitru Suciu, *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Tribuna, 2004, la studiul I „Alexandru Sterca Șulufiu și mișcarea națională românească”, p. 7-183.

Despre Mitropolia Ortodoxă și întemeietor vezi N. Popea, *Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei, baron de Șaguna*, Sibiu, Tipăriul Tipografiei Archidieceșane, 1979; Idem, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele național-politice ale românilor. 1846-1873*, vol. I, Sibiu, Institut. Tipografic. Societate pe acții, 1889; Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidieceșane, 1900; Ioan Lupaș, *Viața și faptele Mitropolitului Andrei Șaguna*, Sibiu, Tip. C.Sfetea, 1913; Keith Hitchins, *Orthodoxy and Nationality. Andrei Șaguna and the Romanians of Transylvania. 1846-1873*, Cambridge, Massachusetts, and London, England, Harvard University Press, 1977, în română *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania. 1846-1873*, București, Univers Enciclopedic, 1995; *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003*, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2003.

catolică de Blaj se emancipează de sub jurisdicția Strigoniului (Estzergom), cea ortodoxă – de sub Karlowitz-ul sârbesc, sunt înzestrate cu episcopiile sufragane de Oradea, Gherla, Lugoj, Arad, Caransebeș și susțin la nivel de învățământ superior două facultăți de teologie. Ele posedă și întrețin nu numai seminarii teologice, dar și valoroase preparandii care pregătesc pedagogii absoluți, învățătorii atât de necesari pentru învățământul elementar din mediul rural și urban din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Partium, dar și gimnaziile și liceele de prestigiu în epocă de la Blaj, Beiuș, Năsăud, Brașov și Brad, unde învățau tineri ce doreau să urmeze, după absolvire, studii universitare și să realizeze cariere profesionale în diferite domenii civile și publice. Andrei Șaguna ridică învățământul teologic superior de la Sibiu de la doi la trei ani, îmbunătățește nivelul calitativ al acestuia, ca și al celor din învățământul gimnazial și elementar, reducând din decalajul față de instituțiile similare greco-catolice mai bogate, mai culte și multă vreme mai avantajate decât cele ortodoxe, lipsite decenii de-a rândul de episcopi, „înzestrate” apoi cu ierarhi sârbi; abia la începutul secolului al XIX-lea românii ortodocși din Marele Principat al Transilvaniei dobândiseră episcop național.

Bisericele române au creat și au oferit elite conducătoare de valoare pentru mișcarea națională, au contribuit și la formarea unei intelectualități laice și, alături de liderii mireni, au solicitat, pe baza dreptului natural al celor mulți ce contribuiau cu impozite la susținerea statului și cu sângele la apărarea lui de pericole externe sau interne, înființarea din fonduri statale a unei Universități naționale și a unei Academii de Drept²; sau, dacă nu era posibil, era solicitată aprobarea pentru întemeierea acestor prețioase instituții și din fonduri proprii. Mecenați cu mari averi și posibilități financiare au oferit cu generozitate și cu inimă deschisă spre dezvoltarea limbii și națiunii române, sumele necesare, printre ei evidențiindu-se baronii Constantin Zenovie Pop, Sina de la Viena; episcopii Bob, Șuluțiu, Șaguna, Erdelyi, ca și laicii Ramonțai, Mocioneștii și Gojdu au lăsat prin testamente sume mari de bani acordate tinerilor români studioși uniți și neuniți care își făceau studiile la facultățile germane și maghiare din Imperiul austriac sau la facultățile din alte state europene cu tradiție și prestigiu în învățământul superior.

Procesul formării unei intelectualități române de elită, chiar dacă a început mai târziu și a fost mai modest decât la națiunile cuceritoare și dominante, a urmat

² Vezi Memoriile din 29, 30 decembrie 1850 și 16 ianuarie 1851, semnate de Andrei Șaguna, Alexandru Sterca Șuluțiu, Timotei Cipariu, Simeon Balint, Avram Iancu, Basiliu Ciupe, Petru Manu, August Treboniu Laurian, Paul Dunca, Ioan Bran de Lemeni, Ioan Alduleanu, Avram Iancu, Simion Bărnuțiu în A.T. Laurian, „Magazin istoric pentru Dacia”, tom VII, fasc. 1, Viena, 1851, p. 94-95; 96-102; 109-111, publicate și în *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente vol. I (8 august 1849-31 decembrie 1851)*, coord. Simion Retegan, Cuvânt înainte de Camil Mureșanu, autori Simion Retegan, Dumitru Suciu, George Cipăianu, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1996, p. 487-492, 509-510. Petiția pentru Universitate națională, și în „Transilvania”, XV, 1884, nr. 11-12 din 1/15 iunie, p. 88-89; textul german în A. Treb. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, III, Wien, Tip. Karl Gerald et Sohn, 1851, p. 126-128.

o traiectorie mereu ascendentă³ și a redus din decalajul față de aceleași categorii culte ale altor popoare ce au avut parte de un destin mai bun. Românii apuseni n-au putut însă obține nici stat național autonom, acel Mare Ducat format din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Partium (Crasna, Chioar, Solnocul de Mijloc, Zarand), Bucovina și fiind parte componentă a unui Imperiu federalizat pe baze etnice, și nici o Universitate sau Facultate de Drept proprii. Un stat român autonom, nu numai politic, dar și financiar, cu deputați și funcționari majoritari în parlamentul și guvernul local, ar fi fost în măsură să întrețină în condiții bune asemenea instituții de învățământ superior.

În regimul neoabsolutist al lui Alexander von Bach, ca și în cel semiliberal al lui Anton von Schmerling și cel dualist, Bisericile române din Transilvania au depus eforturi mari și susținute, cu ritmicitate constantă, pentru a lumina poporul și a asigura toate condițiile necesare ca fiii și fiicele române (sau pruncii și pruncele cum li se spunea în epocă) să învețe carte, să știe să citească și să scrie în școlile populare⁴, iar cei talentați să urmeze fazele medii sau superioare din învățământ sau să se califice în diverse meserii. N-a fost o muncă ușoară, întrucât trebuiau convinși sătenii să cheltuiască bani pentru ridicarea de biserici și clădiri de școală din piatră, cărămidă, acoperite cu țiglă, salubre, care să le facă cinste și să fie apreciate în fața lui Dumnezeu și a oamenilor.

Forurile eparhiale, protopopii, ca inspectori școlari tractuali, preoții ca directori ai școlilor din comunitățile bisericești unite și ortodoxe, insistau pe lângă părinți să-și trimită regulat copiii la școli, pentru a se asigura frecvența dorită și

³ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

⁴ Despre învățământul confesional sătesc din Transilvania, vezi Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1971; Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală, 1850-1867*, Cluj-Napoca, Edit. Echinoc, 1994; Idem, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, studiu introductiv, ediție îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1994; Idem, *Parohii, biserici și preoți greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849-1875). Mărturii documentare (1849-1875)*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2006; numai pentru epoca lui Șaguna – Gheorghe Tulbure, *Școala sătească din Ardeal în epoca lui Șaguna*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1937; *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, (1821-1878), coord. acad. Dan Berindei, București, Edit. Enciclopedică, 2003, p. 813-824; despre grija mitropoliei și a unor vicariate față de școală, vezi și Cârja, *op.cit.*, la capitolul III, p. 131-139; Mirela Andrei, *La granița Imperiului. Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2006, la capitolul V, p. 258-319; multe date privind situația învățământului popular din Transilvania și din anumite protopopiate în *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente, vol. II (31 decembrie 1851 – 15 iulie 1859)*, volum întocmit de Simion Retegan (coordonator), Dumitru Suciu, Mădly Loránd, colaboratori George Cipăianu, Rodica Sofroni (în continuare *Mișcarea*), București, Edit. Academiei Române, 2004 și *Crâmpeie din istoria Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Eparhia Sibiului către Protopopiatul Solnoc II. Corespondență (1 octombrie 1845 – 20 decembrie 1874)*, vol. I, coord. Dumitru Suciu, autori Dumitru Suciu, Alexandru Moraru, Flaviu Vida, Cosmina Cosmuța, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006 (în continuare *Corespondența*).

stipulată și în instrucțiunile de stat, să-și angajeze prin contracte învățători calificați, capabili să obțină rezultate bune și folositoare pentru elevi și pentru viitorul lor, să-i plătească în mod corespunzător muncii depuse și să aibă respect față de nobila carieră de dascăl formator de noi generații. Trebuia multă răbdare, abilitate, insistență, era necesar să se aducă argumente de ordin spiritual, moral și material, în sensul asigurării unui viitor mai bun pentru tineretul român, pentru ca părinții să se lase convinși că eforturile lor vor fi rodnice pentru familiile lor, pentru Biserici și pentru întreaga națiune română.

Nu rareori sătenii și artiștii comunale preferau să angajeze oameni necalificați ca „învățători”, cantori din localitățile lor, care dacă își ofereau și o odăiță din casele proprii ca sală de școală erau și mai doriți de comunitățile în mijlocul cărora trăiau. Comunitățile nu erau dispuse să cheltuiască prea mult cu preoții și învățătorii calificați, veniți din afară, deoarece trebuiau să le clădească și locuințe parohiale sau școlare, pe lângă plățile prevăzute în contracte și în regulamentele bisericești și școlare. Sărăcia, ignoranța, indiferentismul, fiecare în parte și toate la un loc, au determinat această atitudine. În multe cazuri frecvența a fost mai mult decât precară, copiii săraci fiind trimiși să lucreze la țăranii mai avuți sau să-și ajute părinții la muncile câmpului sau la păscutul vitelor chiar în anumite luni destinate procesului de învățământ rural. Iarna unii copii nu aveau îmbrăcăminte și încălțăminte și nu mergeau la școală. În pofida acestei situații dificile, care parțial se datora și moștenirii lăsate de un trecut aspru și apăsător, Biserica a insistat prin cuvânt și persuasiune să le insufle curaj sătenilor și să-i convingă de avantajele ce decurgeau pentru ei și pentru întreaga națiune din statutul de oameni liberi și proprietari, scăpați pentru totdeauna de neagra iobăgie. Ierarhii, clericii, dascălii îi îndemnau pe țăranii să fie harnici, muncitori și economi, să folosească la muncile agricole metode noi, să-și valorifice surplusul prin comerț, să-și întrețină familiile și să contribuie la susținerea bisericilor și școlilor în spiritul timpului. Bisericile au urmărit mereu ca țăranii români să fie gospodari pricepuți, părinți buni și grijulii față de viitorul copiilor și ascultători și credincioși față de cuvântul și povața mai marilor păstori sufletești.

Deși a respins programele politice ale națiunilor nemaghiare, foste aliate în lupta contra Ungariei kossuthiste ce și-a detronat dinastia, oferindu-le drept „răsplată” în locul centralismului maghiar de stat pe cel austriac, regimul neoabsolutist a împroprietărit mai multe categorii de țăranii decât în 1848, din Banat, Crișana, Maramureș, Ardeal, prin apreciatele și beneficele Patente din 1853 și 1854⁵, și a întreprins prin reforme bine gândite și minuțios aplicate o acțiune de ansamblu în vederea dezvoltării industriei, transporturilor, băncilor, pentru modernizarea agriculturii până la fruntariile răsăritene ale Imperiului⁶.

⁵ Ioan Pușcariu, *Comentariu la prea înalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal*, 1-2, Sibiu, Tipografia Diecesană, 1858; *Istoria românilor*, VII, 1, p. 710-715.

⁶ Iosif Marin Balog, *Dilemele modernizării. Economie și societate în Transilvania. 1850-1875*, Cluj-Napoca, International Book Acces, 2007.

Aceste măsuri au fost însoțite și de politica de reformare a învățământului, de răspândirea cititului și a scrisului în popor. Viena a aplicat în condiții cu totul noi spiritul reformist din *Norma Regia* și *Ratio Educationis*, adaptându-l la cerințele societății moderne. Statul avea nevoie de supuși bine situați material, cu o mentalitate nouă, știutori de carte, emancipați de superstițiile evului întunecat al trecutului, cetățeni capabili să-și plătească impozitele, să corespundă la nivelul lor dinamismului unei societăți moderne în mișcare, să înțeleagă și să aplice regulamentele serviciului militar și să facă față cerințelor unei armate moderne. Viena reformistă și Imperiul austriac, situate în mijlocul Europei, în contact direct cu statele occidentale avansate, au urmărit în timp să ridice în anumite domenii ale evoluției social-economice și culturale popoarele sale la nivele de dezvoltare cât mai apropiate de națiunile civilizate din „inner Europa”. Ministerul Cultelor și Învățământului a transmis prin Înalta Locotenentă comisarilor districtuali și cercuali, prefecților și pretorilor din Ardeal indicația să acționeze coordonat cu autoritățile bisericești și în special cu cele românești rămase în urmă, pentru funcționarea unui învățământ confesional eficient în mediul rural și urban. Organele de stat aveau drept de inspecție și trebuiau să ordone parohiilor să clădească școli, să angajeze dascăli pricepuți, să aplice prin antistiile comunale amenzi părinților ce nu-și trimiteau copiii la școală. Procesul de înnoire a învățământului se făcea, desigur, mai mult pe banii poporului credincios român, deoarece statul, împovărat cu alte cheltuieli publice, nu putea investi în acest domeniu. Împrumutul de stat din 1854⁷ a fost benefic și pentru comunitățile bisericești române care din dobânzi și-au acoperit parțial cheltuielile legate de școală și au ajutat învățământul confesional. În epocă s-au făcut promisiuni că, în acele sate în care sărăcia nu permitea nicidecum țăranilor să-și construiască școli și să-și plătească dascăli calificați, organele de stat vor acorda banii necesari. Colaborarea stat-biserică, fiecare cu atribuțiile și competențele lui, a fost inevitabilă în epocă și benefică pentru ambele părți în procesul de învățământ; dar Bisericele secondau și ajutau statul în mai multe domenii, furnizându-i din statisticele parohiale date pentru recensămintele populației, numărul și vârsta feciorilor apti pentru recrutare, al copiilor ce trebuiau vaccinați de personalul medical sau în acțiunile de adunare a unor fonduri pentru cei loviți de inundații și incendii.

Continuitatea procesului de învățământ după revoluție a stat în atenția specială a autorităților bisericești. În instrucțiunile către protopopi s-a ordonat preoților, curatorilor bisericești și dregătorilor comunali să înceapă imediat repararea școlilor în satele în care acestea fuseseră arse de unguri. Unde nu existau școli trebuiau închiriate case, lemnele să fie cerute de la autoritățile politice locale, iar părinții să fie impulsionați să-și trimită copiii la școală. Învățătorii erau

⁷ Iosif Marin Balog, Loránd Mádly, *Eforturi de modernizare economică și redresare financiară a Imperiului Habsburgic la mijlocul secolului al XIX-lea: împrumutul intern pe baza subscripțiunii publice de la 1854 și rolul Transilvaniei*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historica*”, XLVIII, 2003, nr. 1-2.

îndemnați să-și îndeplinească exemplar îndatoririle profesionale, iar protopopilor li se cerea să trimită la eparhie date exacte despre numărul copiilor între 5 și 13 ani, câți erau băieți, câte fete, câți au frecventat și câți nu au frecventat școala. Era de asemenea necesar ca în rapoarte să se menționeze unde existau și unde nu existau școli, cum erau plătiți dascălii, cât în bani, cât în produse și de unde proveneau banii, adică din lăzile satului, de la părinți sau de la biserică. În mod special s-au cerut precizarea neregulilor existente în procesul de învățământ și cauzele care le-au provocat, precum și identificarea satelor în care sărăcia creștinilor rădea orice speranță de a se zidi școli sau a acelor comunități capabile să-și ridice clădire pentru școală⁸.

La 24 aprilie 1852 Andrei Șaguna și-a informat clerul subordonat că Ministerul Cultelor și Învățământului a transmis prin Guberniu că reglementarea învățământului elementar confesional este de competența statului și a Bisericii. Episcopul și Sinodul din 1850 au informat monarhul, Ministerul de resort și Guberniul în ce mod urmau să fie repartizate competențele, punând accent pe o puternică autonomie bisericească în materie școlară, chiar dacă și în această chestiune se așteptau răspunsurile și aprobările definitive de la Viena. Până când vor sosi acestea, Șaguna dispune ca fiecare obște bisericească să-și construiască școală, iar cazurile celor de tot sărace și incapabile să-i fie raportate pentru a interveni și a le da sfaturi, însă în niciun caz aceste obști sărace să nu se întovărășească pentru a rezolva problema cu o comunitate de altă confesiune. Dascălii școlilor ortodoxe să fie tot ortodocși, iar comunităților care nu-i respectă ordinul să li se aducă la cunoștință că aceasta era dorința expresă a episcopului lor și să fie îndemnați să se conformeze. Episcopul dorea să elibereze atestate despre competența și hărnicia dascălilor care vor preda numai după manualele tipărite la Tipografia Diecezană din Sibiu și le cerea protopopilor să-i raporteze de urgență unde există școli ortodoxe aflate sub coordonarea unui șef de altă confesiune decât cea ortodoxă.

Urmărind asigurarea păcii Bisericii, „dinăuntru și cea din afară”, binele bisericesc și național, Șaguna se face și mai clar înțeles când le comunică răspicat clericilor săi: „de tovărășia cu oricine în privința aceasta să vă feriți ca de foc, căci nimic nu ne poate mai mult neodichni și mai mult înapoia ca tovărășia și nimic nu ne poate mai lesne lipsi și despoia de proprietățile noastre, adică de școalele ridicate și înzestrate cu sudoarea noastră, ca tovărășia; despre care, dacă au avut cineva dintre noi vreo îndoială până acum, astăzi nu o mai poate avea.” Episcopul interpretează instrucțiunile guberniale în materie școlară confesională ca recunoscând ele însele că aceasta se trata cu prioritate „ca un lucru al comunității bisericești”, secondat și de autoritățile politice în ceea ce privea bunul mers al procesului de educație populară, unde confesiunea însă era de cea mai mare însemnătate. Episcopul recunoaște deci că era de dorit ca problema să se trateze

⁸ *Corespondența*, I, p. 118-119.

totodată și ca „un lucru de comunitate politică ȋitor”, dar ȋntr-un fel, o situează pe planul doi, deoarece chiar Guberniul ar fi afirmat cȃ ȋn școala populară „ȋnvȃțatura religiei este ȋntr-ȋnșa de cea mai mare ȋnsemnȃtate”. Deci ea trebuia sȃ fie neapȃrat ortodoxȃ și atunci colaborarea cu statul nu ȋntȃmpina niciun fel de impediment mai ales acolo unde comunitatea sau obștea sȃteascȃ era identicȃ cu cea politicȃ sȃteascȃ sau unde comunitatea politicȃ era formatȃ din mai multe obști sȃtești, dar toate țineau de aceeași confesiune, deci ortodoxe⁹.

Alexandru Sterca Șuluțiu, ȋntr-un circular, ȋnsistȃ și el asupra armoniei ce trebuia instauratȃ ȋntre bisericȃ și stat ȋn privința susținerii ȋnvȃțȃmȃntului confesional rural prin colaborarea permanentȃ a preoților și dascȃlilor cu autoritȃțile politice. Clericii subordonați sȃ respecte cu strictețe ȋnstrucțiunea gubernialȃ din 26 iunie 1852, care prevedea cȃ ori de cȃte ori se făcea un concurs pentru ocuparea unui post de dascȃl liber prin vacanța obișnuitȃ sau prin ȋntemeierea de noi școli ȋn comunitȃți, candidatul sȃ fie raportat oficiului cercual ȋn vederea verificȃrii comportamentului sȃu politic și moral. Fȃrȃ asemenea aprobȃri exprese, scaunul episcopesc nu va confirma niciun dascȃl de pe cuprinsul eparhiei. Ierarhul dispunea ca ȋnvȃțȃtorii „sȃ fie curați și fȃrȃ prepus politic” ȋn purtarea lor, ȋn caz contrar fiind ȋn pericol de a-și pierde slujba. Guberniul și autoritȃțile locale au dispus implicarea antistiilor comunale, alȃturi de autoritȃțile școlare bisericești, ȋn acțiunea de deșteptare a simțului public pentru edificarea, repararea și buna funcționare a școlilor și ele ȋnsele vor verifica nereușitele și scȃderile, dar vor evidenția și rezultatele ȋmbucurȃtoare și lȃudabile ȋn acest domeniu. La 16 mai 1853 Șuluțiu anunțȃ un concurs, pentru data de 1 iulie, pentru ocuparea postului de paroh ȋn Cȃmpeni (Topȃnfalva) cu un salariu de 200 fl m.c. și, tot ȋn acea zi, un alt concurs, pentru postul („stațiunea”) de dascȃl ȋn comunitatea Bucium Siasȃ, cu un beneficiu anual de 60 fl. m.c., locuințȃ („cvartir”), grȃne, lemne ȋn valoare de 30 fl. m.c.¹⁰

Controlul politic al ȋnvȃțȃtorilor de orice confesiune a fost o mȃsurȃ generalȃ ȋn Transilvania ȋn regimul neoabsolutist. La 17 iulie 1852 Andrei Șaguna, ȋntr-o adresȃ cȃtre protopopul Vasile Cosma, atrage atenția asupra necesitȃții respectȃrii ordinului gubernial din iunie potrivit cȃruia ȋnvȃțȃtorii nu-și puteau ocupa funcția ȋnainte de a avea acordul autoritȃților locale de stat privind atitudinea și comportamentul lor politic. Autoritȃțile vor cerceta fiecare dascȃl și vor decide dacȃ atitudinea lui politicȃ este compatibilȃ sau nu cu „dregȃtoria dȃscȃleascȃ”. Oficiul cercual ȋl va ȋnștiința pe protopop despre rezultatele cercetȃrilor. Ordinul gubernial a fost dezbȃtut și ȋnsușit ȋn ședința consistorialȃ din 17 iulie 1852, ținutȃ la Sibiu¹¹. Preoților li se interzicea sȃ se implice ȋn problemele politice, impunȃndu-li-se tȃcere totalȃ și neutralitate ȋn acest domeniu. Astfel, pretorul din Tȃrgu Lȃpuș (Lȃpușul Unguresc) ȋi atrage atenția protopopului Vasile Cosma cȃ

⁹ *Mișcarea*, II, p. 40-41.

¹⁰ *Ibidem*, p. 195-197.

¹¹ *Corespondența*, p. 135.

mulți preoți din tractul lui se consideră în mod greșit îndreptățiți să intervină în desfășurarea activităților pur politice, perturbând deseori mersul acestora, fapt care le diminuează prestața socială. Mitkiewitz îl roagă să intervină, să explice și să le precizeze preoților subordonați dezavantajele ce le-ar suferi din cauza amestecurilor în probleme politice. Lui Mitkiewitz îi displăcea că preoții se ocupau și cu cârciumăritul și îl roagă pe protopop să le interzică această practică deoarece le scădea prestigiul în comunități¹².

Ștefan Moldovan, protopopul unit al Mediașului, aduce în memoria magistratului săsesc măsurile guberniale din 17 noiembrie 1846 și 26 mai 1850, pe care le califică „salutare decrete pentru fundarea și conservarea școalelor și dotațiunea dascălilor”. El face distincție între decrete și afirmă că mai ales al doilea este mai hotărât și dovedește că autoritățile au pus accentul pe luminarea poporului în școlile elementare considerând-o un pas spre asigurarea prosperității generale. Decretul din 26 mai a dispus întrebuințarea unor sume de bani din casele alodiale pentru învățământul popular, dar, constată cu regret protopopul, nici după doi ani cuvintele din această instrucțiune superioară n-au mișcat nicio piatră în cercul Mediașului pentru ca să se construiască „vreo școală și pe sama românilor” din aceste fonduri adunate și din banii lor. Lucrurile nu mai puteau rămâne așa, iar autoritățile bisericești și cele civile trebuiau să se pună pe lucru pentru prosperitatea poporului și asigurarea unui viitor mai fericit al acestuia.

În Mediaș trăiau 2.080 români și în cerc 20.000, dar starea școlilor românești era deplorabilă, iar a celor săsești foarte bună; sașilor li se construiesc școli, au dascăli bine plătiți și cu ajutorul dregătoriei locale sporesc în luminarea poporului, „iar de români mai nimene nu se neodihnește, ca și cum ei n-ar fi aici”. Vorbele bune, promițătoare ale inspectorilor n-au lipsit, dar au lipsit faptele. Voia lui Dumnezeu i-a pus pe români și sași să trăiască și să moară împreună și să facă un singur „trup moral”, însă dacă o parte e bolnavă, suferă tot trupul. Ștefan Moldovan face apel la îndemnurile lui Stephan Ludwig Roth către conaționali săi de a oferi românilor asistență, satisfacție, concurs și atenție pentru trebuințele lor și mai ales de a contribui la mijloacele lor de educație și de a le respecta demnitatea umană. În oraș într-o singură odaie, învață 80 de elevi, dascălul e bun, dar nu poate trăi doar din cei 40 fl. m.c. cât primește din casa alodială și din 50 din Fondul Lusitanic. Materialele de construcție din bastioanele cetății în ruine, gata să cadă pe oameni, să fie folosite pentru construcția unei școli încăpătoare pentru români, cu doi dascăli bine plătiți din casa alodială, după cum erau remunerați și colegii lor sași. Dacă se proceda astfel și în noua școală, pruncii vor fi pregătiți „în ambele limbi, româna, ca fundamentală, și germana, ca progresivă”, absolvenții vor fi capabili să urmeze școlile gimnaziale locale, iar bastioanele și zidurile în ruine vor deveni „un zid etern al dragostei și al unirii între români și sași”¹³.

¹² *Ibidem*, p. 177-178.

¹³ *Mișcarea*, III, 31-33.

Situația bisericii române unite din Mediaș, bine înzestrată de episcopul Bob încă din 1826, era bună, credincioșii prinseseră gust „spre luminare” și își trimiteau pruncii la școală. În biserică, ce arată a fi pe dinăuntru „chiar domnească”, veneau la sfintele slujbe și uniții și neuniții, pentru că medieșenii nu mai credeau în cei ce doreau să-i dezbine, replicându-le: „Vlădicul Bobb au fost român și lor le-a clădit o biserică română spre a servi într-însa slujba sântă românească. De aci, dânșii, români fiind, îndrăsnesc a intra într-însa ca în biserica lor, fiind a unui Tată Ceresc fii cu toții, carele îi iubește ca fii de o limbă, a unui loc, unde să poată laolaltă, într-o casă sântă adunați, să-l laude, să-i servească și să-l adoreze.”¹⁴

Ștefan Moldovan a întocmit în 1852 un raport privind situația bisericească și școlară din 29 de localități ale protopopiatului (tractului) Mediașului, inclusiv istoria acestora. Clericul unit descrie și situația grea a ortodocșilor înainte și după Unirea unei bune părți a acestora cu Roma, ca și convulsiile și altercațiile survenite în urma trecerii românilor de la o confesiune la alta, care au slăbit poziția lor în această parte a Pământului crăiesc. El subliniază avantajele acelor comunități care au trecut la confesiunea unită ai căror parohi aveau de obicei porție canonică și o situație mai bună, dar, dovedindu-se obiectiv, apreciază și ajutoarele oferite de măsurile reformiste ale lui Iosif al II-lea ortodocșilor. Astfel, după ce sătenii din Buzăiel s-au întors la Unire, la început s-au afiliat la Mediaș, apoi în 1845 au primit paroh propriu și în 1852 și-au construit biserică de zid, acoperită cu țigle. Moldovan reflectează că „aluatul” fiind unit și bun, „toată frământarea o dospește”, trăgând, după cum era firesc, spuză pe vatra lui catolică de rit grec, sau „papistășească”, cum o numeau ortodocșii din epocă.

În schimb, la Brateiu, după „turburările sofroniane”, o parte a uniților au plecat grăniceri la Racovița, iar cei rămași s-au certat mereu cu ortodocșii, fiecare confesiune construindu-și biserică de piatră proprie. Dregătoria locală, folosindu-se de o vacanță la parohia unită, datorată acestor dezbinări, a luat o bună parte din porția canonică și așa „inter duos litigantes tertius gaudeti iure”. În Saroșul pe Târnăvă, cea mai mare parte a credincioșilor uniți, de frica militarizării, au trecut la neunire, pe locul vechii biserici greco-catolice au zidit biserică neunită de zid, acoperită cu țiglă, iar cei rămași uniți și minoritari și-au adus o bisericuță de lemn din Giacăș. Dezbinarea din sat era veche și comunitatea aștepta ca viitorul său „croit de providență” să tranșeze lucrurile. La Valchid, uniții au câștigat partida în 1830, și-au întregit parohia în 1849, își întemeiau biserică, școală și bunăstare parohială, existând toate șansele ca poporul să răsuflă mai liber ca până atunci.

În Copșa Mare majoritatea a primit Unirea în 1823, porție canonică în 1842, în 1847 ultimii ortodocși rămași au trecut la greco-catolicism și toți s-au îngrijit de casă parohială, de școală și își construiesc biserică nouă, mai încăpătoare. La Biertan, între 1831-1844, raporturile au fost bune între uniți și neuniți, au ținut slujbe alternativ în biserica comună, de unde uniții au fost alungați până în 1850

¹⁴ *Ibidem*, p. 53-54.

când s-au retras într-o casă privată. În 1852 aveau bani adunați pentru a-și clădi „biserica demnă de acest nume”, școala neunită era „neroditoare”, situată pe malul unui pârâu, fără uși, iar „pruncii uniților, ca și în biserică, cu neuniții nu încap laolaltă”, într-o clădire adecvată construită în comun, învățând în casa dascălului lor. Concluzia protopopului era că „toată casa între sine împărțită, se răsipește”. El a preferat clar în acest caz atât o biserică comună românească bine întreținută, cu slujbe alternative, cât și școală confesional mixtă. Acest „între sine” se referă clar la împărțirea și dezbinarea între români care duce la slăbirea și risipirea națiunii.

Ștefan Moldovan ar fi dorit ca și românii din Moșna, uniți și neuniți, să nu cheltuiască separat banii, construindu-și două biserici noi de piatră, cum au făcut din 1841 încoace, ci să se mulțumească cu una singură pentru ambele confesiuni. Făcând economii, ei ar fi fost capabili să construiască o școală comună și să plătească un dascăl harnic și competent. Lucrurile au evoluat separat, puterile erau slabe și situația rămăsese nemulțumitoare la data vizitei canonice din 1852. În Alma între Vii lucrurile stăteau mai bine, din punctul de vedere al protopopului, deoarece bătrânul paroh Vasile Aaron de Bistra, ce oficia în acea localitate din 1810, i-a atras pe neuniți la Unire; credincioșii, cu puteri unite, și-au construit biserică de piatră, în locul celei de lemn, casă parohială de zid, exista porție canonică și loc de școală ce urma a fi construită cât de curând. Situația din comunitate confirma adevărul latin „Vis unita valet”. Tot așa, la Moardeș, toți românii s-au concentrat sub paroh unit, au biserică de piatră, casă parohială, porție canonică, în 1851 au obținut și loc de școală, construcția clădirii fiind prevăzută pentru 1853. Ei erau puțini la număr dar acționând unitar au dat dovadă că pot progresa în domeniul bisericesc și școlar.

În Șoala, între 1827 și 1852, sub păstorirea lui Ioanichie Raicu, creștinii uniți, care s-au înmulțit în 1827 prin convertirea ortodocșilor, au clădit casă parohială, au dobândit porție canonică, modestă, și și-au clădit școală. Școala a fost așezată pe loc mlăștinos („rovinos”) și nu era în stare bună, dar comunitatea a cerut alt loc de școală pe pământ solid. Toți românii din Șoala au devenit uniți, prin convertirea ortodocșilor, realizată după mai multe frământări și în mai multe faze. În 1802-1807 neuniții și-au ridicat biserică de piatră, dar în 1823 parohul cu o parte a poporului a trecut la Unire și au fost scoși din biserică. Slujbele divine au fost ținute în casa parohului, iar ortodocșii și-au adus alt paroh, dar în 1828 acesta, cu creștini cu tot, a îmbrățișat Sfânta Unire. Uniți fiind și material, nu numai spiritual, sătenii și-au construit în 1842 o biserică măreață, cu trei clopote, lângă biserică au ridicat la 1847 școală de zid „de frunte”, acoperită cu țigle, și în 1851 au cumpărat casă parohială, tot de zid, acoperită cu țiglă, deci tot „de frunte”, dobândind și porția canonică. Protopopul constată cu bucurie în raport: „și așa poporul deșteptat, sub scutul uniunii, și-a întemeiat o parohie de rândul dintâie, pusă în stare bună. Concordia res parvae crescunt, discordia maximo dilabuntur”.

Pe cât de bucuros a fost Moldovan în cazul satului Șoala, pe atât de triste i-au fost concluziile la care a ajuns din analiza situației existente în comunitatea

Valea Viilor. În vechime românii ortodocși de aici n-au avut biserică, dar parohul din Copșa Mică venea uneori să le facă rugăciuni și să le slujească utrenia prin case private și șuri, dar în 1797 Dinu Țiganu a făcut un altar de scândură, asemănător cu o stână, unde în acea perioadă venea din când în când să facă liturghia parohul Coșiței, iar poporul asculta sub cerul liber. După ce s-au îndulcit „de la slujba sântă”, în 1798 unii creștini și-au adus paroh propriu, dar pe acest preot, Nicolae Popovici, ortodocșii l-au apărut cu puterea lor, deoarece sașii din localitate i-au aruncat hainele pe stradă și au dorit să-l alunge din casa în care l-a așezat comunitatea și din sat. În 1799 ortodocșii și-au construit o biserică fără fundament, în afara satului, din material necorespunzător, deoarece puterea și punga lor erau „subțiri”. Ei au cheltuit apoi mulți bani, dar au reușit să o pună la punct. Unirea a început în sat la 1805, credincioșii au fost afiliați la Șoala, însă din 1834 până atunci l-au avut paroh pe Ioan Băncilă. Uniții aveau peste 100 de familii, porție canonică, loc de casă parohială și de biserică, având banii necesari pentru construirea lor. Popa și poporul neunit, în număr de 190 familii, văzând progresele înregistrate de ceilalți, au trecut cu toții la Sfânta Unire, dar, în 1850, când, după spusele unitului Moldovan, a început „revoluțiunea religioasă, agitată la Sibiu”, aceștia au revenit la confesiunea ortodoxă atrăgând și alți săteni și familii, peste numărul de 190. În 1852, poporul era dezbinat, procesele pe la locurile mai înalte erau în curs până la tranșarea diferendelor confesionale, biserica comună se risipea, școala era gata să cadă jos și „frații între sine se pismuesc și se bucură unul de nenorocirea celuilalt”.

În comuna Axente Sever (fostă Frâua), în trecut românii ortodocși nu avuseseră nici biserică, nici paroh, au fost așadar afiliați la Copșa Mică și uneori venea preotul de acolo să le țină slujbele într-o șură; însă după decretul toleranței, la 1785, și-au clădit o bisericuță de lemn, pe care au folosit-o până în 1826, când o parte din creștini au trecut la Sfânta Unire. Lucrurile au fost împărțite prin decret gubernial în sensul că uniții au rămas cu biserica, neuniții cu școala, care a fost construită cu puteri materiale unite și de unii, și de alții. Între 1826-1832 uniții i-au primit alternativ pe ortodocși să-și țină slujbele în biserica lor, până când și-au construit, în 1832, biserică nouă de zid, acoperită cu țiglă. În 1836, neuniții și-au construit și ei biserică de zid, acoperită cu țiglă, astfel că în sat stau două biserici, o școală neunită în stare slabă, uniții au dobândit porție canonică, loc de casă parohială, iar neuniții nu. Moldovan conchide că „nici unii, nici alții, fiind toți români și de o religie pentru deschilirea confesiunii, nu sunt întemeiați spre propășire”. Românii din Agârbiciu și-au trimis reprezentanți la adunarea din 5 septembrie 1700, de la Alba Iulia, primind Unirea, în 1702 și-au construit biserica de lemn și mai târziu de piatră, însă de frica militarizării din 1765, mulți au trecut la ortodocși, iar pe alți uniți înregimentăți autoritățile i-au dus la Veștem. După ce sătenii au trecut la ortodoxie, biserica s-a închis, porția canonică a rămas pustie și credincioșii își țineau slujbele prin case private și șuri „până când iubitorul de

omenie, marele împărat Iosif II, trecând prin Agârbiciu, la rugarea poporului, au deschis biserica pro usu”.

Monarhul a dat biserica doar în folosință ortodocșilor până la o eventuală reconversiune a lor la Unire când ea va intra în proprietatea deplină a cultului greco-catolic. Porția canonică a intrat în bunurile comune ale satului, dar, tot așa, ea trebuia să fie redată cultului dacă se reactiva parohia unită. Poporul din Agârbiciu a rămas neunit „dormitând până la a. 1823”, când preotul Dimitrie Dopp a trecut cu o parte din credincioși la Unire. Cealaltă parte, din frica tradițională a veacului trecut, a rămas la ortodoxie, socotind-o un scut contra strămutării din satul strămoșesc. Ulterior uniții și-au construit, la loc frumos, biserică de piatră, au lăsat ortodocșilor pe cea veche, afară din sat, și după un proces de 23 de ani, care a ajuns la Guberniu și la Cancelaria Aulică, au dobândit în 1847 o porție canonică, dar mai mică decât cea de dinaintea militarizării. În 1851 comunitatea a dobândit loc de școală, avea o parte din banii necesari pentru construcția clădirii școlare, rezultate din dobânzile pașiale. Uniții au cerut neuniților să contribuie la ridicarea școlii, dar parohul lor, ascultând de porunca mai marilor săi, nu dorește ca ai lui să se alăture uniților. Cei ce doresc să țină națiunea despărțită, constată Moldovan, împiedică propășirea ei, iar „pescarii” care dădeau asemenea instrucțiuni doresc să țină apa tulbure pentru a „vâna peștii”.

La Șeica Mare, în vechime poporul era împărțit în uniți și neuniți, oamenii n-aveau biserici și parohii, greco-catolicii fiind afiliați de Călvaser (azi înglobat în Șeica Mare), iar ortodocșii la Boarta. Când veneau preoții în sat, țineau slujbe în șuri și țăranii îi apărau cu bâtele să nu-i atace și să nu-i alunge sașii, până terminau oficerile. Uniții și-au construit o bisericuță de lemn în timpul Mariei Thereza, sașii au închis-o și au pus sigiliu, dar episcopul Grigore Maior l-a rupt și credincioșii și-au recâștigat lăcașul de cult. Uniții care s-au militarizat au fost mutați la Veștem, neuniții au cuprins biserica, de unde au alungat 7 familii greco-catolice. Dar uniții s-au înmulțit, și-au construit o biserică pe fundament de piatră, cu pereți de cărămidă, între stâlpi de stejar, pe care au folosit-o până în 1847, după care au construit o biserică și mai frumoasă, demnă de numele ei, au ridicat o casă parohială, au dobândit porție canonică, în 1852, și un loc de școală pe care o vor construi în 1853. Ortodocșii, împuținați, mai umblau la biserica cea bătrână și sunt – spunea Moldovan – „ca o unealtă înfrânătoare asupra consolidării și propășirii comune”. La Hașag, ortodocșii erau mai numeroși după strămutarea majorității uniților militarizați la Veștem, aveau biserică de lemn și paroh din grația lui Iosif al II-lea, au construit alta de zid la 1825, dar în anul 1852 parohul Ioan Vintilă a retrezit Unirea, a cumpărat casa unui sătean și a transformat-o în biserică. Protopopul a constatat că până nu se vor diminua discordiile din sat, nici uniții, nici neuniții nu vor înregistra progrese în domeniul bisericesc și școlar.

La Șeica Mică, majoritatea sătenilor au trecut din 1803, la Unire, când i-au chemat la ei pe protopopul Petru Neagoi din Micăsasa și pe Căianu cel bătrân de la

Blaj, și au cuprins biserica, iar popa ortodox Mihai, care era „sfadnic” ca și preoteasa lui, s-a retras cu un număr mic de credincioși într-un oratoriu separat. Uniții au construit casă parohială, aveau porție canonică, și-au clădit la 1848, pe terenul Mediașului o Biserică a Libertății, solidă și simetrică și în 1852 și-au concentrat eforturile pentru a asigura toate cele necesare școlii. Românii din Proștea Mică (azi Târnăvioara, înglobat în Copșa Mică) au trecut încă din 1807 la Unire, au casă parohială, o mică porție canonică, își construiau o biserică nouă și și-au adus dascăl în sat, sporind în credință și în educarea copiilor. Românii din Proștea Mare (azi Târnavă) au trecut la Unire din 1822, au loc de casă parohială, porție canonică, în 1851 au cumpărat și loc de școală pe care o vor construi în 1853. Românii din Velț, uniți și neuniți împreună, au construit o școală bună, cu două săli de clasă largi și salubre, acoperită cu țigle. Popa ortodox s-a opus, pe baza circularului episcopului său, dar poporul i-a strigat „cu un cuvânt și cu o voie, cumcă vlădicii se schimbă și cu dânșii și poruncile lor, însă satul Velțiu rămâne tot acela și uniții și neuniții locului tot români. Deci ei nu se vor dezbină unii de câtră alții, ci vor rădica o școală română și vor deștepta pre pruncii lor românește, spre a cunoaște datoriile sale către sine, D-zeu și aproapele”. Însă românii din Curciu, deși au obținut împreună un loc de școală frumos, lângă biserica unită, în mijlocul satului, și se pregăteau s-o construiască, neuniții, după primirea circularului episcopesc, s-au despărțit de uniți și au cumpărat casa unei văduve la marginea satului. Ei doresc să-și ridice o școală separată cu excluderea uniților. Aceștia își ridicau tocmai în 1852 școala în locul frumos din centrul satului. Ștefan Moldovan speră că, dacă uniții vor avea conducători zeloși și dascăl competent și harnic, reacția de respingere din partea ortodocșilor a planului inițial se va domoli, se vor răzgândi și se vor realătura greco-catolicilor în problema școlii¹⁵.

Distinsul prelat unit, analist competent și minuțios în lungul și documentatul său raport, a înclinat după cum era și firesc din partea lui, să pledeze pentru avantajele oferite de biserica și școala unită, fără să excludă însă concentrarea forțelor și capacităților materiale comune greco-catolice și ortodoxe în construirea unor școli confesionale mixte acolo unde sărăcia credincioșilor din anumite comunități nu permitea ridicarea a două școli confesionale separate, una unită, alta neunită. Mai mult, Ștefan Moldovan nu vedea de ce trebuia cheltuit dublu pentru construirea a două biserici românești, când una singură putea fi folosită alternativ, iar din banii economisiți să se construiască o școală de zid, salubă și încăpătoare, și pentru elevii greco-catolici, și pentru cei ortodocși, și să se plătească la standardele cuvenite învățători competenți cu pregătire profesională adecvată. În cazul unor școli confesionale mixte unde numărul elevilor era sensibil egal, era consult să se efectueze o rotație a dascălilor, și anume într-o perioadă să fie uniți, în următoarea ortodocși, pentru a se preveni suspiciunile și certurile ce se iveau în această problemă delicată. Pe de altă parte, schimbarea învățătorilor nu era cea mai

¹⁵ *Ibidem*, p. 55-69.

bună metodă pentru obținerea unor rezultate bune în procesul de învățământ. Din analiza raportului lui Ștefan Moldovan rezultă clar că preoții și comunitățile ortodoxe, care s-au unit cu parohii și obștile sătești unite în eforturile de a-și construi școli confesionale mixte, s-au retras din acțiune imediat după circulara severă și aspră a lui Șaguna, unde acestea erau interzise în mod expres.

Autoritățile centrale și locale de stat neoabsolutiste, reformiste în domeniul economic, industrial, al transporturilor, în modernizarea relațiilor și tehnologiilor agricole, au acționat sincer și consecvent pentru luminarea popoarelor din Imperiu și cultivarea acestora prin școală, inclusiv a românilor din Transilvania. Aceștia, amenințați fiind de centralismul maghiar de stat, au dus în primul rând un război de apărare a ființei naționale proprii și a autonomiei Ardealului, în pericol de a fi înglobați în unica națiune civilă maghiară și în statul național ungar unitar și indivizibil, dar în al doilea rând s-au dovedit a fi în împrejurările de atunci loiali Dinastiei și Vienei. În relația dintre biserică și stat, Șaguna dorea o relație de reciprocitate, în sensul că biserica educa cetățeni loiali și credincioși Dinastiei și statului, ce își sacrificau viața pentru siguranța acestora, plăteau impozitele, serveau în armată într-un număr însemnat, proporțional cu locuitorii români ce formau majoritatea populației. În schimb aceste foruri politice trebuiau să-i respecte autonomia confesională, să-i ajute material și să-i secondeze în dezvoltarea bisericească și școlară. În epocă s-a folosit mereu dictonul: „Dați Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”, iar Șaguna a pledat pentru despărțirea apelor și a competențelor în sensul că societatea politică se guverna după legile ei, iar biserica după normele canonice proprii stabilite în sinoade.

Recunoscând dreptul de inspecție supremă al Împăratului, episcopul nu concepea ca miniștrii și funcționarii lui de stat să intervină prin instrucțiuni administrative sau de orice natură care să atenteze la autonomia bisericească spirituală și confesional-școlară. Concomitent, episcopul nu admitea nici intruziunea altor confesiuni în aceste chestiuni, considerate de el de viață și de moarte pentru supraviețuirea ortodoxismului într-un mediu instituțional complex în care s-a încercat generalizarea Unirii cu Roma, în condiții bine cunoscute și atent analizate în istoriografia noastră¹⁶. Conflictele lui Șaguna cu guvernatorul Ludwig von Wohlgemuth și cu ministrul Cultelor și Învățământului Leo Thun, ultramontan pe care-l bănuia că se afla în culisele acțiunii de generalizare a greco-catolicismului din Transilvania printre români, au fost deosebit de dure și erau de notorietate publică în epocă. Wohlgemuth a acuzat preoțimea ortodoxă că se implică în politică și tulbură liniștea publică. Șaguna l-a acuzat de ingraturitate, i-a reproșat faptul că ascultă de pâri netemeinice, interesate și mincinoase, deși tocmai preoțimea și națiunea română au dat dovadă de un devotament puternic, contribuind la salvarea Dinastiei și Imperiului. Episcopul a cerut Vienei să-l pună la punct pe guvernator, iar unii contemporani au bănuat că convocarea precipitată a

¹⁶ Suciu, *Studii*, p. 23-28; *Mișcarea ...*, I, București, 1996, 404-406, 532, 535, 556-560.

acestui în capitală ar fi fost provocată de conflictul cu Sibiul¹⁷. Credem că această părere este exagerată sau, în cel mai bun caz, doar parțial adevărată, întrucât guvernatorul s-ar fi retras oricum deoarece era suferind; boala agravându-i-se pe drum, el a decedat la Viena în 1851. Sunt sigure însă două lucruri și anume, că greco-catolicii se plâneau că ori de câte ori era arestat un preot ortodox era imediat eliberat la intervenția lui Șaguna, pe când în cazul celor uniți, trebuiau făcute eforturi duble sau triple și se aștepta cu lunile până la eliberare. Guvernul, printr-un ordin din 20 martie 1852, a dispus să se arate mai mult respect față de starea și poziția publică a preoților de obște în general, și a parohilor în special, atât din partea organelor administrației publice, cât și a antistiilor comunale. În ordin se specifica în mod clar că instituțiile și funcționarii politici vor avea „datoria cea mai strânsă, în toate lucrurile oficiale, a se purta către cler după îndreptarea arătată, și vaza preoțească nu numai înaintea poporului a o susține, dară și ei singuri a o respecta după cuviință”¹⁸. Smuls prin influența și prestigiul lui Șaguna, ordinul proteja clericii ambelor confesiuni române din Marele Principat al Transilvaniei (Ardeal). În conflictul îndelungat cu Thun, în anumite chestiuni legate de autonomia confesională școlară și în special în problemele școlilor mixte, cel care a avut câștig de cauză a fost nu ministrul romano-catolic al Cultelor și Învățământului, ci episcopul ortodox Andrei Șaguna, ceea ce, trebuie să-o recunoaștem, este de-a dreptul uimitor într-un regim neoabsolutist, ce încheiase Concordatul cu Roma, era centralizator, iar toate pârghiile puterii veneau de la Viena și se exercitau de către guvernatorii, instituțiile și funcționarii trimiși sau numiți de ea să le exercite pe tot cuprinsul Imperiului. Nici aici lucrurile nu trebuie generalizate sau exagerate, întrucât Șaguna n-a obținut în timpul neoabsolutismului¹⁹ nici ajutor financiar, nici Mitropolie; doar în timpul regimului semiliberal monarhul a acordat în 1861, din „mila împărătească”, 25.000 de florini pentru cler și seminarul ortodox, în 1864 încă 25.000 florini pentru salarizarea directorului general al școlilor confesionale ortodoxe, a secretarului consistorial, a patru profesori de la seminar, a înființat Mitropolia și Arhiepiscopia Română Ortodoxă emancipată de sub jurisdicția Karlowitz-ului și i-a acordat episcopiile sufragane de Arad și Caransebeș.

Autoritățile neoabsolutiste doreau răspândirea culturii prin școală în învățământul confesional românesc, dar cu banii și pe cheltuiala românilor, și nu din finanțele statului. Exact din acest motiv ele n-au agreat ordinul lui Șaguna ca

¹⁷ Dumitru Suci, *Destine istorice. Românii transilvăneni spre Marea Unire. 1848-1918. Studii*, București, Edit. Academiei Române, 2006, p. 92. Șaguna n-a fost ranchiunos și, după ce s-a asigurat că interesele Bisericii și națiunii sale vor fi respectate, s-a dovedit a fi chiar generos față de Wohlgemuth pe care l-a apărut în fața atacurilor săsești. Șaguna a obținut aprobarea guvernatorului pentru Sinodul din 1850 care va contracara insistențele sașilor de a-și întemeia Sachsenlandul.

¹⁸ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 18-19, sâmbătă, 10 mai 1852, p. 75.

¹⁹ Despre raporturile dintre biserica ortodoxă și stat în regimul neoabsolutist și cele următoare, vezi la Hitchins, *op.cit.*, p. 224-248.

școlile să fie strict confesionale, mai ales în locurile în care și ortodocșii, și uniții erau prea săraci să-și ridice școli separate. Astfel comisarul cezaro-regal de cerc Leonte Luchi i-a convocat la 22 octombrie 1853 pe protopopul greco-catolic Ioan Dragomir și pe protopopul ortodox Vasile Cosma la Târgu Lăpuș, informându-i că va ordona tuturor satelor de sub jurisdicțiile lor tractuale să-și ridice școli, cu dispoziția ca în satele cu populație mixtă, unde nici uniții, nici neuniții nu erau capabili să le construiască singuri, să-și unească posibilitățile bănești și forțele umane, pentru a le zidi împreună. Cei doi protopopi nu erau la prima convocare, întrucât comisarul Luchi i-a interpellat la 22 iunie obținând de la ei acordul verbal că vor menține pe viitor învățământul confesional sătesc în comun în satele mixte. În 2 iulie 1853 comisarul le-a cerut să redacteze în scris angajamentele luate verbal, le-a trimis forurilor superioare și abia apoi s-a adresat sătenilor din zonă. Într-un raport către Șaguna, protopopul l-a informat că în cele 14 sate din cercul Lăpușului, nu existau școli construite nici în cele cu populație mixtă unită și neunită, nici în cele curat ortodoxe, ceea ce presupunea că orele se țineau în case închiriate.

În 1854 Cosma i-a confirmat ierarhului său că oamenii erau săraci și incapabili să-și ridice numai școli ortodoxe sau numai școli greco-catolice. Lucrurile stăteau astfel chiar dacă în Poiana Porcului existau 82 de familii ortodoxe și numai 38 unite, în Cupșeni, 153 la 20, în Libotin 134 la 67, în Dumbrava 75 la 56, în Ungureni 177 la 100, în Rohia 73 la 70. În aceste sate majoritățile erau ortodoxe, dar majorități greco-catolice existau în Suciul de Jos, 70 la 54, și Lăpușul Dobricului, 68 la 41. Cei mai mulți săteni erau săraci, nu le era îndeustătoare nici pâinea cea de toate zilele și unii nu-și dădeau copiii la școli neavând pentru ei îmbrăcăminte și hrana necesară. Comisarul le-a promis ambilor protopopi că va interveni energic, va îndrepta lucrurile și le va porunci sătenilor ca, în pofida sărăciei, să depună eforturi comune pentru zidirea școlilor. Vasile Cosma, „orbit de bucurie” că lucrurile se mișcă, a semnat imediat protocolul cu Ioan Dragomir pentru construirea și susținerea școlilor mixte. Numai că la primirea raportului trimis de protopopul ortodox, episcopul Șaguna a fost „orbit” de furie și i-a trimis subalternului său o adresă sau o critică atât de dură, încât acesta s-a speriat că va fi lipsit de patrafir pe toată viața. După ce a primit „perdaful” de la Sibiu, protopopul va răspunde că de-abia atunci a realizat și a văzut păcatul ce l-a comis „în toată grozăvia lui”. Vasile Cosma își asigură ierarhul că n-a săvârșit păcatul din dorința de a-i nesocoti poruncile, ci dintr-o prostie nevinovată. Recunoscând că păcatul este mare și vrednic de pedeapsă, protopopul recurge la citate din Biblie și își cere umilit iertare: „Iartă-mă, Doamne, dară cu îndurare, nu mă duce pre mine întru împuținarea zilelor mele, că voi spăla în toate nopțile patul meu, cu lacrimile mele așternutul meu voi spăla” și își ia angajamentul că pe viitor va respecta cu strictețe toate ordinele mai marelui său²⁰.

²⁰ *Correspondența ...*, p. 161, 173-174.

Din documentele vremii reiese clar că Șaguna a interzis clerului său să se amestece cu uniții în construirea și susținerea școlilor confesionale mixte și unii dintre protopopii și preoții eparhiei, angajați în această direcție, s-au aflat între două focuri, și anume, cel al autorităților de stat și cel episcopesc. Ierarhul de la Sibiu a intrat în conflict și cu Guberniul Transilvaniei. Acesta dorește să-i forțeze mâna și să accepte colaborarea cu uniții în problemele școlare. Șaguna se angajează în dialog cu Guberniul, cere deslușiri multe, se retrage uneori, mai mult de formă, pentru ca ulterior să-și ia avânt, să contraatace și să-și impună punctul de vedere. La 7 septembrie 1853 anunța că decretul din 6 iunie 1853, emis de Guberniu în privința școlilor mixte, a fost modificat, la cererea lui, adresată principelui guvernator Karl von Schwarzenberg, prin ordonanța gubernială din 26 august, care prin compromis a stabilit câteva norme, acceptate și de eparhia din Sibiu. Unde creștinii ortodocși formau o parohie de sine-stătătoare, ce purta protocoale matriculare, nu era admisă nicio abatere de la principiul confesional. Ei trebuiau să-și facă școală și s-o susțină singuri fără amestec cu alți creștini de altă confesiune. Dacă în orașul sau satul care corespundea acestei prevederi existau creștini de altă confesiune în număr atât de mic încât nu-și puteau ridica școală proprie, puteau plăti taxa obișnuită, să-și trimită copiii la școala ortodoxă unde învățau materiile stabilite de regulament, minus catehismul ce trebuia predat de un paroh de confesiunea respectivă (deci greco-catolic). Acolo unde ortodocșii erau minoritari, puteau să-și unească forțele cu greco-catolicii pentru ridicarea școlii, dar asemenea cazuri trebuiau constatate la fața locului de funcționarii din administrația locală de stat împreună cu respectivii parohi și protopopi de ambele confesiuni, fiind și precizate modalitățile și procedurile de urmat.

În circularele către protopopi și preoți Șaguna inserează, fără nicio încurajare sau îndemn personal de a fi aplicate, câteva reguli și proceduri stabilite de Guberniu pentru școlile mixte. Era obligatoriu ca prin contracte scrise să se stabilească dreptul de proprietate asupra școlii al fiecărei părți și sumele cu care s-au obligat să participe atât la zidirea, cât și la susținerea ei. Învățătorul angajat să fie de confesiunea majorității și pus sub inspecția dregătoriei lui confesionale, iar unde numărul era paritar învățătorii se roteau și cel în funcție se afla tot sub inspecția lui confesională, astfel că periodic ambele biserici își exercitau competențele școlare asupra dascălilor respectivi și fiecare paroh își preda permanent învățătura sa religioasă. Până aici rezulta din circularul emis la 7 septembrie 1853, că ierarhul a acceptat școlile mixte, la presiunea autorităților, dar surpriza vine la sfârșitul actului când Șaguna dispune următoarele: „îndatorez pe părinții protopopi ca despre asemenea întâmplări unde este trebuință a se face școală mestecată să-mi raporteze pe larg și să aștepte de la mine aprobarea unui asemenea amestec”²¹. De fapt instrucțiunea finală sugera că ultimul cuvânt în materie era rezervat înaltului prelat, și nu autorităților de stat, încă din 1853, ca să

²¹ *Mișcarea ...*, II, p. 202-204.

nu mai vorbim că admonestarea severă a lui Vasile Cosma în 1854 demonstra că Șaguna nu agreea în fond ideea, chiar dacă în cazul respectiv documentele oficiale erau gata semnate. Acesta și alți protopopi, ca și toți sătenii ortodocși au fost instruiți încă din 24 aprilie 1852 să nu se asocieze cu uniții în ridicarea și susținerea școlilor mixte, instrucțiune încălcată de protopopul Solnocului în iulie același an, prin semnarea contractului cu Ioan Dragomir, fără aprobare expresă de la episcopul mai mult decât reticent în această chestiune.

Deși ortodocșii din protopopiatul Solnoc II au consimțit să contribuie la construirea școlii confesionale catolice din Lăpușul Unguresc (Târgu Lăpuș), respectând ordinul organelor locale de stat, la 18 iunie 1857, Șaguna îi scrie lui Vasile Cosma să nu cuteze a da aprobare în calitatea lui de inspector școlar ca ortodocșii să cadă sub greutatea plătirii unor sume de bani pentru a întreține „școală străină”, deoarece trebuiau să-și ridice școală proprie ortodoxă. Școala din Lăpușul Unguresc, fiind catolică, percepea conform legii taxe de 2-3 florini pentru elevii de alte confesiuni, dar ortodocșii contributori cu sume de bani, materiale de construcție, zile de muncă la ridicarea și susținerea ei, erau scutiți de asemenea sume și copiii lor învățau în școală cu dascăli uniți, cu excepția orelor de religie unde erau instruiți de preoți de confesiunea lor. Șaguna s-a adresat Înaltei Locotenente (Guberniului) pentru ca ortodocșii să nu dea bani școlilor de altă confesiune, deoarece lucrul nu era legal și, în consecință, autoritățile locale de stat să nu elaboreze instrucțiuni în acest sens. Șaguna îl informa pe Vasile Cosma, încă în 28 martie 1857, că aștepta răspuns favorabil de la Înalta Locotenentă și îi ordona ca obștile bisericești ortodoxe din tractul lui să mai amâne cu prestarea și ajutorul în bani, materiale și muncă, până va primi răspunsul așteptat; desigur, dacă acesta era favorabil, orice acorduri anterioare cădeau de la sine. La 19 iulie 1857 Șaguna reiterează porunca, precizând că protopopul era dator să-i îndemne pe creștinii ortodocși să se opună categoric pretențiilor și „năzuiei” preturii din Târgu Lăpuș ca ei să contribuie la înființarea și susținerea unei școli romano-catolice, deoarece o asemenea acțiune este ilegală. Sătenii trebuie să fie conștienți că nimeni nu-i poate sili să mențină cu cheltuiala proprie școli de „religie” străină, iar Pretura forța nota în mod interesat, în sensul că vrea să zidească și să susțină școală respectivă „pentru sine”, deci pentru catolicism, „dar spre stricarea școalelor noastre populare”. Ortodocșii să-și îndrepte atenția exclusiv spre școlile lor, spre a le „ține în rând bun”, să nu intre în vorbe pentru școli de „religie” (de fapt confesiune) străină, iar din dobânzile din împrumutul imperial să nu se acorde niciun creișar străinilor, „ci tot insul să păziască obligația sa” de a-și investi banii în bisericile și școlile populare greco-orientale²².

²² *Correspondența ...*, p. 187-188, 191. Problematika autonomiei confesional-școlare în timpul neoabsolutismului bine sintetizată la Paul Brusanowski, *Reforma constituțională din Biserica ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925*, Presa Universitară Clujeană, 2007, la capitolul *Obținerea de către Șaguna a autonomiei școlare și financiare pentru Episcopia ardeleană*, p. 90-97. Șaguna, diplomat și abil în 1850, n-a amintit nimic despre dreptul de „superinspecție” al școlilor ortodoxe, luat de la Moga și acordat de Guberniul Marelui Principat al Transilvaniei în 1837 episcopului romano-

Rezultă clar din adresele amintite că episcopul Șaguna nici nu s-a sfiit, nici nu s-a temut să le indice fiilor săi sufletești să se opună organelor locale de stat când atentau la autonomia confesional-școlară și să califice instrucțiunile lor ca fiind ilegale. În legătură cu denumirea de „romano-catolică” a școlii din Târgu Lăpuș, ea era într-adevăr catolică, dar dintre catolicii ce au construit-o majoritatea netă era catolică de rit grec și doar o minoritate neînsemnată era catolică de rit latin, lucru pe care Șaguna îl trece cu vederea, fiind interesat să stopeze înființarea școlilor mixte unite și neunite. În unele cazuri, odată înființate, acestea funcționau. La Lăpușul Unguresc ortodocșii și-au dat obolul pentru ridicarea școlii catolice într-o perioadă tulbură, neclară, când nu se tăiase nodul gordian și nu se știa cine va fi câștigător în duelul dintre Șaguna și stat, ceea ce a creat confuzii și destule conflicte și convulsii în anumite zone. Prin ordonanța cezaro-regală din 4 decembrie 1858, au fost stabilite 46 de comune care au achitat o sumă de 1.244 florini. Cu excepția a 5 localități, romano-catolicii erau în minorități nesemnificative și anume în Lăpușul Unguresc, 248 suflete, în Lăpuș (Oláh Lapos) 438, în Băiuț (Oláh Laposbanya) 779, în Strâmbul 398, în Groși (Tökes) 75, iar în toate celelalte 41 de comune, contributorii erau români greco-catolici. Romano-catolicii, minoritari, au contribuit cu foarte puțin la susținerea școlii și anume au plătit 67 de florini după cum urmează: în Magyar Lapos 15, în Oláh Lapos 10, în Oláh Laposbánya 20, în Strâmbul 17, în Tökes 5. Pe lângă ei, mai plăteau reformații din Lăpușul Unguresc 60 de florini, deci cele două confesiuni maghiare romano-catolică și reformată au solvit doar 127 florini, iar românii greco-catolici 1.097 florini. În comunele curat românești, greco-catolice, ca, de exemplu, Poiana Botizei, Boiereni, Larga, Brebeni, Măgureni etc. ca și în cele curat românești, dar de două confesiuni, unită și neunită – Suciu de Jos, Poiana Porcului, Dobricu Lăpușului, Ungureni etc. –, fixate în dispozițiile oficiale ca sate contribuitoare pentru susținerea școlii principale din Lăpușul Unguresc, nu locuiau deloc romano-catolici.

În aceste condiții, preoții și creștinii români uniți se simt întru totul îndreptățiți să protesteze împotriva denumirii de școală primară catolică germană în actele oficiale emise de Înalta Locotenentă pentru școala din Lăpușul Unguresc și a ocupării postului de învățător pentru clasa a II-a, cu salariu de 315 florini și indemnizație de 42 pentru locuință, exclusiv de către un dascăl romano-catolic. Denumirea de școală germană, în condițiile în care națiunea germană n-a

catolic de Alba Iulia, și a dispus ca protopopii să fie inspectori școlari în protopopiatele lor, rapoartele școlare să i se înainteze lui, ca ierarh el să le trimită Ministerului Cultelor și Instrucțiunii de la Viena. În toată perioada neoabsolutistă Șaguna a exercitat practic dreptul de autonomie școlară ortodoxă, iar Ministerului nu i-a mai rămas altă alternativă decât să recunoască faptul împlinit la 23 februarie 1859, când statul recunoștea preoților inspecția comunală, protopopilor cea tractuală, episcopului și Consistorului suprainspecția și administrarea generală a școlilor. Din moment ce aceste competențe au funcționat și până la 1859, n-a avut prea mare importanță că decretul a ajuns la Sibiu abia în 13 septembrie 1861. Oricum, Imperiul a trecut prin războiul cu Piemontul și Franța și prin reformele instituite în urma emiterii Diplomei din octombrie 1860 și a Patentei din februarie 1861, iar problema școlară a ieșit din prioritățile statului.

oferit niciun filer pentru construcția ei, pe lângă că era incorectă, era de natură să inducă în eroare popoarele Europei, care dacă citeau ziarele sau dispozițiile oficiale din Marele Principat al Transilvaniei puteau crede că în cercul Lăpușului s-au stins soiurile de români și de unguri și satele ar fi locuite numai de germani. Românii și ungurii au respins împreună îndreptățirea cuvântului „germană” din actele oficiale care a ajuns să fie folosit doar dacă vreun jude analfabet ar fi fost sedus să accepte așa ceva de către autoritățile regimului. Juzii comunităților române și ungare se puteau pronunța exclusiv în problemele administrative sătești, dar nu în cele școlare care erau confesionale și naționale. Deși românii își iubeau naționalitatea și numele de român, n-au pretins ca instituția de învățământ din Lăpușul Unguresc să se numească școală română. Uniții se atașează de falnicul nume „catolic”, cu precizarea că trebuiau respectate proporțiile în sensul că era mai mult catolică de rit grec, decât latin, întrucât romano-catolicii au plătit doar a 20-a parte la construcția ei.

Preoții și mirenii uniți din protopopiatul Lăpușului, întruniți în Sinodul din Suci de Jos, i-au cerut lui Ioan Alexi, episcopul Gherlei, să obțină denumirea de școală greco-catolică districtuală, iar învățătorii plătiți de ei să fie români de naștere, tot greco-catolici, să stăpânească perfect limbile română, maghiară și germană, materiile de învățământ să fie predate în limbile română și maghiară, iar germana să fie obiect de studiu. Copiii absolvenți, cunoscători ai tustrelelor limbi, puteau să intre în acest mod mai ușor la gimnaziile din Baia Mare, Cluj, Satu Mare sau Sighetu Marmăției. Dacă se realizau aceste lucruri se consolidau baza și vaza „legii” greco-catolice și onoarea Sfintei Uniri cu Biserica Romei. Romano-catolicii să-și adune mai întâi bani și apoi să-și angajeze dascăl de confesiunea lor, dar să nu pretindă niciun creștar de la greco-catolici în acest scop. Românii uniți au fost excluși de la gimnaziul inferior din Szilágy-Somly (Șimleul Silvaniei), deși contribuiseră cu bani la susținerea cheltuielilor, iar excluderea s-a făcut fără despăgubire. Dacă romano-catolicii nu le acceptau propunerile, greco-catolicii îi despăgubeau, le returnau toată valoarea contribuției, care era mică, și se puteau retrage de la școala din Lăpușul Unguresc. Se cerea de asemenea instituirea unui comitet școlar local care să se ocupe de bunul mers al procesului de învățământ, format din: un funcționar al preturii cezaro-regale, protopopul tractului, un preot din cercul administrativ, doi mirenii și un învățător, și să câștige încrederea poporului contribuitor²³. Romano-catolicii i-au cerut, în 1858, canonicului Carol Fesztl, consilier școlar de stat, să treacă direcțiunea școlii din Lăpușul Unguresc în competența Ordinariatului catolic de rit apusean, pe motiv că la Cluj, Sibiu și Brașov funcționau școli catolice inspectate de Ordinariate de aceeași confesiune, care erau frecventate și ele de minorități de elevi români, așa că și la școala din Lăpușul Unguresc se putea aplica aceeași metodă. Ungurul Carol Fesztl, beamtă competent, cinstit, imparțial, le-a replicat cu mult bun simț conaționalilor săi că

²³ „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, 1860, nr. 44, marți, 1 noiembrie, p. 331-333, și nr. 45, marți, 8 noiembrie, p. 338-339.

pentru un pumn de maghiari nu va prejudicia niciodată interesele a 2-3000 de români catolici de rit grec. Până la urmă, maghiarii s-au mulțumit cu numirea unui preot romano-catolic în funcția de catihet al elevilor de aceeași confesiune²⁴.

Sub presiunea insistentă a episcopului Andrei Șaguna, Înalta Locotenentă a Marelui Principat al Transilvaniei a numit o comisie de cercetare a cazului școlii din Lăpușul Unguresc, întrunită în localitate la 25 mai 1858 și formată din consilierul și președintele de la prefectura din Dej, consilierii școlari Pavel Vasici și Carol Fesztl, protopopul ortodox Partenie Trombitaș de la Târgu Mureș, în calitate de comisar bisericesc al Eparhiei Sibiului, și translatorul Andrei Mureșanu. Aceștia au testat voința contribuitorilor care s-au exprimat prin vot, au redactat un raport către forul executiv central, care la 4 decembrie 1858 a decis ca obștile bisericești ortodoxe din cercurile politice ale Lăpușului Unguresc și Kopalnic-Mănăstur, ca și ortodocșii ce locuiesc amestecați în sate cu creștini de altă confesiune să fie scutiți „de la împărțășirea la întemeierea și susținerea școalei des pomenite”. În 18 decembrie 1858, episcopul reiterează ideea că școlile trebuiau să fie strict confesionale și că nicio obște bisericească nu poate sili altă obște să contribuie la ridicarea vreunei școli de altă confesiune, dacă ea însăși, de bună voie, nu se angajează în acest sens, lucru pe care marele ierarh nu-l recomandă și-l consideră ilegal²⁵. Există deci dovezi convingătoare că Andrei Șaguna impunea cu autoritate aplicarea pe teren a principiului autonomiei confesional școlare ortodoxe încă înainte de Decretul din 23 februarie 1859, care a fost semnat la trei luni după decizia Înaltei Locotenente, Ministerul vienez recunoscând de fapt situația reală din Marele Principat.

La începutul regimului neoabsolutist, Șuluțiu și unii canonici din Blaj, încurajați de anumite cercuri oficiale de la Viena, au tatonat în surdină, generalizarea Unirii cu Roma prin absorbirea ortodocșilor din Transilvania. S-a preconizat chiar și atragerea lui Șaguna în această acțiune și, potrivit unor informații din epocă, dacă acesta accepta, i s-ar fi oferit rangul de mitropolit și arhiepiscop al tuturor românilor uniți. Șuluțiu și partizanii săi în idee credeau că națiunea română, odată devenită catolică în întregimea ei, va fi sprijinită mai puternic de împărat, de papă, chiar de statele neolatine occidentale din Europa, va fi audiată, respectată, își va putea impune mai ușor aplicarea programelor politice și se va apăra cu succes atât în fața pericolului germanizării, cât și al maghiarizării. Planul șuluțian a devenit de notorietate publică și era comentat și la Viena stârnind însă multe valuri, puține aprobări și numeroase reproșuri și respingeri din partea

²⁴ „Concordia”, VIII, 1868, nr. 1-562, 16 ianuarie, p. 381, nr. 2-563, 19/7 ianuarie, p. 384-385, nr. 11-673, 20/8 februarie, p. 420-421, nr. 12-674, 23/11 februarie, p. 424-425, publică toată istoria școlii din Târgu Lăpuș (Lăpușul Unguresc) de la înființare până la acea dată, semnată de protopopul Dimitrie Varna.

²⁵ *Correspondența* ..., p. 205. Vom analiza mai pe larg situația școlii din Târgu Lăpuș și ecourile stârnite în jurul ei în articolul *Aspecte privind situația școlilor confesionale române și problematica celor mixte la sfârșitul neoabsolutismului, în regimul semiliberal și începutul dualismului*.

ortodocșilor. Pe de altă parte, în cuvântarea de instalare a lui Șuluțiu în scaunul episcopal, pe care a și publicat-o la Buda, în 1851, și la Blaj, în 1852, se repetă ca un refren aserțiunea că numai Biserica Română Unită cu Roma, era cu adevărat apostolică, adevărata Biserică a lui Iisus Christos, universală și sobornicească etc. ceea ce era imposibil să nu stârnească ideea că cealaltă Biserică era mai puțin adevărată, mai puțin apostolică etc. sau chiar că era cu totul neadevărată și schismatică.

Ortodocșii au avut rezerve mari față de o doctrină emanată printr-o pastorală blăjeană care i-a surprins, înspăimântat și revoltat. Era incriminată de fapt afirmația că cea mai puternică legătură între oameni era unirea în religie și credință, care nu se putea compara cu legătura de sânge. Blăjenii erau acuzați că, deși fac apel la unirea eforturilor pentru înființarea unei Facultăți de Drept, invită printre rânduri și la Unirea religioasă cu Vaticanul. Adresa Blajului către Sibiu în această problemă încerca să ispitească inimile ortodocșilor români. Primatul religiei și credinței asupra sângelui, în concepția lui Șaguna și a Consistoriului de la Sibiu, constituia o învățătură nouă, nemaiauzită de la întemeierea creștinătății prin Mântuitorul Iisus Christos și nemaifolosită folosită până atunci în cuvântări bisericești. Era trist să observi că între români, care vorbeau aceeași limbă, aveau aceeași istorie, luptaseră împreună în 1848 și 1849 împotriva dușmanilor împăratului și ai națiunii, se răspândea tendința de a se despărți „încât se socotesc unii pre alții străini”. Simțind săgețile înfipite de Capitlul din Blaj, Șaguna și membrii Consistoriului refuză să colaboreze cu el și îl asigură că va acționa separat și prin forțe proprii la înaintarea culturii române²⁶.

Andrei Șaguna i-a spus și protopopului greco-catolic Simion Balint, fost prefect în 1848-1849, că el nu va face niciodată Academie Juridică împreună cu uniții²⁷. Balint a insistat pentru Academie, fiind convins că, prin intervenția lui Șaguna la împărat și guvern, națiunea își va atinge scopul și îl va binecuvânta ca pe un al doilea Moise. Numai că și Alexandru Sterca Șuluțiu i-a scris că, dacă va trece cu toată turma la Unire, națiunea îl va binecuvânta tot ca pe al doilea Moise. Șaguna a respins ambele oferte. Proiectata Academie de Drept, cu profesori români și cu limba de predare română, ar fi fost tot mixtă și se spera în banii oferiți cu generozitate de frații Hurmuzachi, Mocionești, baronii Sina și Zenovie Pop, bogații brașoveni, în colectele publice, dar ea nu a fost aprobată de autorități. Situația devenise neplăcută pentru opinia publică, dezamăgită de respingerea programelor naționale și dezorientată de certurile confesionale ale românilor din Imperiul Habsburgic, cu ecouri până în capitală.

Tristețea și dezamăgirea din sânul liderilor laici a fost magistral exprimată de Ion Maiorescu într-o scrisoare către episcopul Alexandru Sterca Șuluțiu. El nu înțelegea sau se făcea că nu înțelege de ce nu s-au unit forțele și capacitățile

²⁶ *Mișcarea ...*, II, p. 25-26.

²⁷ *Ibidem*, p. 84.

materiale și umane românești, de ce unii sunt pentru Academie și alții acționează făcând colecte pentru fond confesional școlar separat. Maiorescu este conștient că majoritatea dorea înființarea unei Academii Naționale, dar scopul era zădărnicit de tensiunea fricțiunilor și dezbinărilor survenite între capii Bisericilor române, pe care va și cădea păcatul dacă aceasta „dorință universală a românilor” va fi zădărnicită. Împrejurările erau vrednice de plâns și Maiorescu îl roagă pe Șuluțiu să-l asculte cu mare atenție, deoarece prin ceea ce-i scrie nu-i cere niciun bine personal, ci unul național. Românii au fost solidari în 1848-1849, au luptat cu arma și condeiul pentru emanciparea lor, vicarul Sălajului a ajuns episcop la Blaj și dintre membrii Delegației nimeni nu l-a sprijinit mai mult decât el. Aceste fapte îl îndreptăteau pe Maiorescu să-i vorbească cu toată libertatea cerută de sfințenia cauzei, chiar cu riscul de a-și atrage urgia înaltului ierarh pe care-l previne că nu a acceptat nici circularul lui Șaguna în privința interzicerii școlilor confesionale române mixte și nici nu vrea să-l scuze într-un fel sau altul, deoarece era un produs al unui spirit inamic al românilor. Tot atât de vinovat însă era Șuluțiu cu pastorală lui din Blaj, mama dușmăniilor și dezbinărilor ivite între români. Nici cel mai mare dușman al românilor n-ar fi îndrăznit să scoată circulara din Sibiu, care condamnă însoțirea și înfrățirea dintre români, dacă pastorală blăjeană nu i-ar fi netezit atât de bine drumul. Nici episcopul din Sibiu, nici cel din Blaj, prin actele lor reprobabile, nu și-au făcut mai mulți partizani în jurul lor.

Șuluțiu este acuzat pe față în scrisoare că, atunci când și-a scos la lumina tiparului pastorală, nu s-a consultat cu niciun român bun și mai înțelept, iar cei ce l-au sfătuit s-o publice nici n-au ajutat cu nimic generalizarea Unirii cu Roma și nici nu s-au dovedit a fi amici ai românilor sau ai lui, ca ierarh. Maiorescu îl întreabă malițios și ironic câți prozeliți i-a adus pastorală, cu cât a crescut numărul uniților de pe urma ei și îl asigură că și cei pe care i-a câștigat la Viena pentru Unire și l-au lăudat în față, râdeau în dos și-și băteau joc de el. El afirmă că Șuluțiu și-a pierdut popularitatea înaintea tuturor românilor buni și cumpătați și îi prezice că, dacă va păși pe calea pastorei, umblând pe baza principiilor ei după prozeliți, în câțiva ani numai el și capitlul din Blaj vor rămâne uniți în Transilvania. Episcopul de la Oradea, Vasile Erdelyi, care se lăuda că dacă n-ar fi el românii s-ar arunca în brațele rușilor, îi seamănă lui care a venit înaintea națiunii cu paradoxul că cei de o religie cu noi sunt mai apropiați decât cei de un sânge. Întâi a fost omul, remarca Maiorescu, și apoi religia, iar în anii din urmă au prevalat cauzele naționale asupra celor confesionale. Însăși naționalitatea este o caritate creștină și o dragoste față aproapele de un sânge, de aceeași etnie și limbă, care era legătura cea mai naturală.

Practic vorbind, Maiorescu acuză pe ambii episcopi că umblă pe căi greșite și afirmă că nu aveau rădăcină în popor și că pe teren confesional nu vor câștiga inimile românilor. Românii n-au însetat după religie, ci după emanciparea națională, iar episcopii ce calcă pe căi diferite și false, înșelându-i pe alții și înșelându-se între ei, fac un rău românilor, rău care dacă durează poate deveni și

mai mare. Națiunea și-a pierdut, grație ingraturii celor de la putere și intrigilor interne, Comitetul și Delegația, și episcopii au rămas singurele ei autorități, dar unul trăgea spre răsărit, altul spre apus, înșelând și guvernul în problemele confesionale, și națiunea, și pe ei înșiși. Concluzia lui Maiorescu era că pastorală ce promova generalizarea Unirii, când era mai mult decât necesară unitatea întregii națiuni, a reînviat discordia, a produs erezii de neînsoțire și de neînfrățire în cauza Academiei și a școlilor mixte. Cu toate acestea, el îl sfătuiește pe Șuluțiu să-și îndrepte erorile înainte de a deveni orori și, împreună cu ceilalți prelați și lideri laici, să acționeze pentru Academie²⁸.

Am reconstituit pe larg atitudinea lui Ioan Maiorescu, om de mare talent și echilibru, doar pentru a explica împrejurările și contextul dificil și deosebit de încordat apărut în interiorul lumii bisericești românești care au influențat în epocă evoluția învățământului confesional românesc din Transilvania. Cele scrise de Maiorescu ar fi trebuit să fie un fel de memento, dar lucrurile au evoluat exact pe dos și în anii 1854-1855 conflictele confesionale, acutizate își vor pune din nou amprenta asupra cauzei școlare. Acest subiect l-am analizat într-un studiu aparte.

Aspects concernant l'évolution des écoles confessionnelles roumaines et la question difficile des écoles mixtes dans l'époque de Bach

Résumé

L'étude présente les efforts du Ministère des Cultes et de l'Enseignement de Vienne et des deux Églises roumaines, uniate et orthodoxe d'assurer toutes les conditions nécessaires pour un développement d'un enseignement primaire approprié à l'esprit des temps modernes. Les autorités d'Etat et quelques cercles roumains ont actionné pour l'union des capacités et des possibilités financières des villages roumaines gréco-catholiques et gréco-orientales dans la construction en commun des écoles et les payement des salaires des instituteurs compétents et d'un réel mérite dans les cas où les uniates seuls ou les orthodoxes seuls à cause de leurs pauvreté, n'ont pas été capables de le faire séparément, c'est à dire de soutenir une école gréco-catholique les uns et une école orthodoxe, les autres. Mais en face des manoeuvres viennoises et celles de Blaj de généraliser la confession uniate parmi tous les Roumains de la Transylvanie qui aurait été possible seulement par l'absorption des orthodoxes au catholicisme, l'évêque Andrei Șaguna s'était opposé farouchement à l'existence des écoles mixtes et a ordonné au clergé orthodoxe d'actionner strictement dans l'intérêt du développement des écoles confessionnelles gréco-orientales. La même attitude s'est avérée comme réaction de défense contre les initiatives d'obtenir l'approbation pour une Académie Roumaine ou une Faculté de Droit commune, uniate et orthodoxe. Ion Maiorescu, l'un de plus intelligents leaders roumains de l'époque, a critiqué l'idée d'absorber les orthodoxes à l'Union avec le Vatican, soutenue par Blaj, et a combattu toute à la fois l'obstruction de Sibiu contre les institutions mixtes de l'enseignement roumain. Il a proposé d'actionner ensemble pour le développement de la culture nationale et de l'enseignement et d'assurer l'existence et l'égalité des chances pour les deux églises roumaines. Il a bien précisé que les guerres confessionnelles sont dangereuses pour la progression générale de la nation roumaine.

²⁸ *Ibidem*, p. 93-99.

